

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.12

Ярина Богів

кандидат економічних наук,
асистент кафедри конституційного та міжнародного права,
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”

КОНСТИТУЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

© Богів Я., 2017

Стаття присвячена аналізу ідей вчених юристів кінця ХІХ – початку ХХ століття (А. Есмена, Л. Дюгі, М. Оріу), які розробили юридичну концепцію народного суверенітету і заклали основи європейської моделі конституціоналізму.

При розгляді концепцій народного суверенітету А. Есмена, Л. Дюгі, М. Оріу встановлено особливості розуміння правової природи та змісту народного суверенітету; досліджено юридичні механізми забезпечення принципу народного суверенітету та роль в цьому процесі органів публічної влади; проаналізовано основні форми участі народу у здійсненні суверенітету та їх правові межі.

Ключові слова: народний (національний) суверенітет, публічна влада, представницьке правління, форми безпосередньої демократії, юридичний механізм забезпечення народного суверенітету.

Ярина Богів

КОНСТИТУИРОВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ НАРОДНОГО СУВЕРЕНИТЕТА В ЕВРОПЕЙСКОЙ ПРАВОВОЙ ТРАДИЦИИ КОНЦА ХІХ – НАЧАЛА ХХ ВЕКА

Статья посвящена анализу идей ученых юристов конца ХІХ – начала ХХ века (А. Есмена, Л. Дюги, М. Ориу), которые разработали юридическую концепцию народного суверенитета и заложили основы европейской модели конституционализма.

При рассмотрении концепций народного суверенитета А. Есмена, Л. Дюги, М. Ориу установлены особенности понимания правовой природы и содержания народного суверенитета; исследованы юридические механизмы обеспечения принципа народного суверенитета и роль в этом процессе органов публичной власти; проанализированы основные формы участия народа в осуществлении суверенитета и их правовые пределы.

Ключевые слова: народный (национальный) суверенитет, публичная власть, представительское правление, формы непосредственной демократии, юридический механизм обеспечения народного суверенитета.

LEGAL CONCEPT OF NATIONAL SOVEREIGNTY CONSTITUTION IN TERMS OF EUROPEAN LEGAL TRADITION OF THE LATE XIX AND EARLY XX CENTURIES

The article is dedicated to the analysis of academic lawyers' ideas of the late XIX and early XX centuries (A. Esmein, L. Duguit, M. Hauriou) who developed a popular sovereignty legal concept and formed the basis of constitutionalism European model. During the consideration of national sovereignty concepts of A. Esmein, L. Duguit, M. Hauriou the peculiarities of understanding the legal nature and content of popular sovereignty are established; the legal mechanisms for ensuring the principle of national sovereignty and the role of public authorities in this process are investigated; the basic forms of participation of the people in the implementation of sovereignty and their legal limits are analyzed.

Key words: national sovereignty, public authority, representative government, forms of direct democracy, legal mechanism of ensuring national sovereignty.

Постановка проблеми. В умовах становлення демократичної правової держави, якою себе проголосила держава Україна в статті 1 Конституції, одним з основоположних принципів конституційного ладу є народний суверенітет. Незважаючи на те, що цей принцип знайшов своє закріплення практично в усіх конституціях демократичних країн, він неоднозначно сприймається не лише в середовищі науковців, але й політиків, тих, на кого покладено завдання його практичної реалізації. Поширеною є думка про те, що народний суверенітет – це лише філософська ідея, яка не має свого практичного втілення, це лише політичне гасло, яке не наповнене жодним юридичним змістом. Така постановка питання зумовлює необхідність ще раз повернутися до природи та змісту цього поняття, проаналізувати еволюцію становлення народного суверенітету від абстрактної ідеї до конституційного принципу і зупинитися на юридичних механізмах його забезпечення.

У цьому контексті особливої актуальності набувають наукові розробки вчених-юристів кінця XIX – початку XX століття (А. Есмена, Л. Дюгі, М. Оріу), які розробили юридичну концепцію народного суверенітету і заклали основи європейської моделі конституціоналізму. Елементи цієї моделі знайшли своє відображення також у національній конституційно-правовій системі, квінтесенцією якої є стаття 5 Конституції України, згідно з якою носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ.

Аналіз дослідження проблеми. Окремі аспекти становлення та розвитку юридичної концепції народного суверенітету в європейській правовій теорії були частково висвітлені в працях французьких вчених: Б. Манена, П. Манана, К. Лефора, П. Розанвалона. Серед українських та російських вчених на особливу увагу заслуговують наукові дослідження з цього питання: Т. Андрусяка, В. Гессена, В. Ковальчука, І. Куян, Ю. Крашеннікової, С. Котляревського, О. Лейста, В. Нерсисянца, П. Новгородцева, М. Палієнка, В. Рачицького, О. Скрипнюка, Б. Чичеріна, О. Щербанюк.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз правових поглядів відомих європейських учених у галузі публічного права, французьких державознавців – А. Есмена, Л. Дюгі, М. Оріу, яким наука теорії права та держави завдячує розробкою юридичної концепції народного (національного) суверенітету, зосередивши увагу на з'ясуванні таких питань: природа та зміст народного суверенітету в юридичній науці, їх відмінність від визначенням Ж.-Ж. Руссо; юридичні механізми

забезпечення принципу народного суверенітету та роль у цьому процесі органів публічної влади; основні форми участі народу у здійсненні суверенітету та їх праві межі.

Виклад основного матеріалу. Одним з основоположників концепції народного суверенітету вважається французький мислитель Ж.-Ж. Руссо. З його іменем пов'язані радикальні зміни в політико-правовій думці передреволюційної Франції. В своїх працях філософ порушує найактуальніші питання політичного життя суспільства та держави – рівності і свободи; суспільного блага та особистого інтересу; справедливих законів і народної волі, які поєднала в собі його концепція народного суверенітету. Основні положення цієї концепції викладені в його праці “Про суспільний договір чи принципи політичного права” (1762 р.), завданням якої, як зазначає сам Ж.-Ж. Руссо, було дослідити універсальний принцип управління в середині суспільства, який би дозволив, укладаючи суспільний договір, забезпечити народу свободу та владу [1, с. 154].

Утопізм вчення Ж.-Ж. Руссо, на думку його критиків полягав в наступному. По-перше, його концепції народного суверенітету практично була зведена до абстрактної ідеї, у ній був відсутній юридичний механізм її забезпечення. По-друге, цій політичній концепції не вистачало головного – правових основ і правових критеріїв, натомість вона базувалася на ідеї “спільної волі”, яка поглинала у собі невідчужувані права та свободи людини. По-третє, їй притаманна ідеалізація безпосереднього народовладдя, зокрема участі народу в процесі законотворчості і недооцінка ролі представницького правління та органів публічної влади у забезпеченні суверенної волі народу. По-четверте, концепція народного суверенітету, яка по суті зводилася до волі більшості, була наскрізь просякнута революційними ідеями і становила небезпеку для усталеної правової традиції та правопорядку існуючих режимів, які в переважній більшості існували у формі монархії.

Одним з розробників юридичної концепції народного суверенітету є французький державознавець кінця XIX – початку XX століття, прихильник ліберально-демократичних поглядів Адемар Есмен. Його концепція народного (національного) суверенітету викладена в праці “Загальні підстави конституційного права” (1895 р.). Подібно до вчення Ж.-Ж. Руссо, А. Есмен розглядає народний суверенітет як суспільну волю, яка стоїть вище волі окремих осіб і, яка за своєю правовою природою не визнає іншої вищої від неї, чи влади-конкурента. Своєю чергою, суверенітет поділяється на внутрішній та зовнішній. Внутрішній суверенітет – це право здійснювати владарювання над всіма громадянами, які творять націю, а також над усіма тими, хто проживає на її території. Зовнішній суверенітет – право представляти націю та укладати від її імені угоди з іншими націями.

На думку вченого, народний суверенітет знаходить своє формальне вираження через державу. Відповідно держава є юридичним виразником волі нації, вона виступає суб'єктом і втіленням суспільної влади. Державна влада вважається суверенною доти, доки відображає волю всього суспільства, а не окремих осіб чи класів. Держава за своєю юридичною природою є постійно і неперервною з погляду функціонування її органів, вона покликана існувати поки існує нація. Безумовно, зазначає А. Есмен, що форма держави з плином часу може змінюватися, наприклад, унаслідок революції. Однак, це не впливає на континуїтет державної влади, так само, як національне життя не переривається внаслідок послідовної зміни поколінь.

Разом з тим, ідея народного суверенітету, про яку писав у “Суспільному договорі” Ж.-Ж. Руссо, в праці А. Есмена є більш наближена до політико-правової реальності. Зокрема, А. Есмен вважає фікцією теорію суспільного договору Ж.-Ж. Руссо, яка: по-перше, хоча і бере за точку відліку індивідуальні права, в кінцевому результаті жертвує ними заради суспільного блага; по-друге, визначає основою прав індивіда ті права, яких він набуває в природному стані, тобто природні права, тоді як вони є результатом колективного співіснування. Натомість, концепція народного суверенітету ґрунтується на двох принципах. Перший з них полягає в тому, що “суспільна влада і правління, яке її реалізує, існують в інтересах всіх членів, які формують націю”, другий у тому, що у формуванні управлінських органів повинні брати участь всі зацікавлені в ньому члени нації на основі виборчого права.

А. Есмен задається питанням про те, чи народний суверенітет може бути реалізованим за усіх форм правління. Найбільш гармонійно він співіснує з демократичною республікою, де проявляється через активну участь народу у формуванні органів публічної влади. Народний

суверенітет є невідчужуваний, на що вказував Руссо, тому він вступає у протиріччя з монархічним та аристократичним правлінням. Винятком є Англія, де сформувалася стійка традиція демократії у формі конституційної монархії. В цій державі, зазначає французький дослідник, принцип народного суверенітету реалізується не в меншій мірі ніж у США, хоча й не закріплений на рівні конституційних актів. Однак, залишається відкритим питання, чи проголошуючи в одній конституції народний суверенітет та монархічне правління, не закладають у неї принципи, які суперечать один одному?

Ефективнішою формою реалізації народного суверенітету в порівнянні з безпосередньою демократією, вважає А. Есмен, є представницька форма. В цьому питанні симпатії вченого на боці Ш. Л. Монтеск'є та Е.- Ж. Сієса, а не Ж.-Ж. Руссо. Взагалі, безпосереднє волевиявлення народу, зокрема, народна законотворчість, несе в собі значні незручності для народного суверенітету, як по суті, так і по формі. По своїй суті це неможливо, оскільки більшість громадян, які не мають освіти та дозвілля, нездатна давати оцінку законам чи законопроектам, які були б винесені на їх розгляд. Це не можливо і за формою, адже така законотворчість унеможливило б конструктивне обговорення законопроектів, як постатейно, так і загалом. Навіть технічно неможливо провести тисячі зібрань для виявлення єдиної народної волі. Крім цього, народна законотворчість може бути небезпечною для демократії. По-перше, вона може набагато більше, ніж представницька демократія, викликати обструкціонізм і породжувати законодавчий застій. По-друге, вона може стати причиною прийняття популістських рішень, які в майбутньому створять небезпеку для суспільства та держави.

Волю народу формують лише депутати загальнонаціонального представницького органу, які обираються громадянами в демократичний спосіб на засадах загального, рівного виборчого права. Народ, вважає А. Есмен, має достатньо розуму та життєвого досвіду, щоб обрати найбільш достойних своїх представників. Розвиваючи думку Е.-Ж. Сієса щодо депутатів парламенту, він наголошує, що вони представляють волю всього народу, а не окремих виборчих округів чи муніципалітетів: “Тому для депутата немає і не може бути імперативного мандату чи навіть якогось позитивного бажання, крім національного бажання; він зобов’язаний слухати поради своїх прямих виборців лише настільки, наскільки ці поради будуть співпадати з національними бажаннями” [2, с. 153].

Отже, народний суверенітет найкраще реалізується через представництво та парламентське правління, у формі республіки, чи, в окремих випадках, конституційної монархії. Обґрунтовуючи верховенство парламенту як законодавчої влади, А. Есмен застерігає від зосередження у ньому всієї повноти влади. Деспотизм законодавчих зборів не менш небезпечний, ніж деспотизм монархів чи диктаторів. Тому він виступає за двопалатну систему, яка вдало поєднує в собі “дух прогресу та дух традицій і консерватизму”.

А. Есмен одним із перших порушив питання легітимації державної влади. На його переконання, для будь-якого правління важливим є визнання його авторитету суспільством, через суспільну думку та волю більшості. Однак важливо, щоб ця воля проявлялася не у вигляді бунтів та революцій, а в правових формах: “Визнати, організувати і поважати народний суверенітет, як зазначає А. Есмен, – це означає дати суспільній думці, цій вищій силі точне вираження, юридичне значення, законний авторитет. Утім, для того, щоб довершити це панування суспільної думки, щоб підготувати його юридичне вираження, – новітня свобода представляє йому також й інші засоби для виявлення себе за допомогою індивідуальної ініціативи, а саме – свободу друку та свободу зібрань” [2, с. 137].

Дещо інший підхід до висвітлення проблеми народного суверенітету застосував відомий французький юрист, декан юридичного факультету університету в Бордо, Леон Дюгі. Питання народного суверенітету французький юрист розглядає через призму концепції соціальної солідарності, згідно з якою людина може жити тільки в суспільстві у тісному зв’язку з собою подібними. Цей факт спільності відображається в людській свідомості і формує особливе відчуття солідарності. Розвиваючи думку Е. Дюркгейма, Л. Дюгі вказує на два види солідарності – солідарність, яка виникає на основі спільних інтересів людей і та, яка формується на основі розподілу праці. Факт соціальної солідарності породжує певну норму поведінки, тобто “соціальну норму”, яка вимагає зміцнення єдності людей і складає основу всього “об’єктивного права”.

Основне правило поведінки, яке визначає зміст і соціальних норм, і об'єктивного права, формулюється так: не роби нічого, що приносить шкоду соціальній солідарності в одному з її двох видів, і роби все, що може реалізувати і розвинути механічну і органічну соціальну солідарність [3, с. 18].

Основні ідеї вчення про національний (народний) суверенітет він виклав у праці “Конституційне право. Загальна теорія держави” (1908 р.). У цій роботі Л. Дюгі піддає жорсткій критиці основні положення політичної концепції Руссо: “Хто не бачить, що це абсолютний софізм? Що б не робилося, в реальному житті, ця уявна спільна воля завжди виражається більшістю і публічною владою... Влада наказувати, визнана за більшістю, може бути фактичною необхідністю, але вона не може бути законною владою” [3, с. 43–44]. В інтерпретації Руссо, зазначає вчений, принцип народного суверенітету не лише не можна довести, але й він втрачає свою значущість для суспільства.

Попри всю абстрактність та спірність політичної концепції Ж.-Ж. Руссо, Л. Дюгі не відмовляється від ключової її ідеї – народного суверенітету як первинного носія влади. Він визнає її як “позитивний інститут французького права і як постулат юридичної доктрини”. Завданням юридичної науки, зазначає Л. Дюгі, полягає у виробленні дієвого механізму, який би дозволив виявити та реалізувати національну волю.

Із принципу народного суверенітету випливає встановлення законодавцем умов для вираження національної волі в системі виборчого права для індивідів, які одночасно виступають як носії виборчого права і особи на яких покладене виконання виборчої функції. При чому, виборче право належить кожному індивідові як члену нації раніше будь-якого закону, тоді як виборча функція громадянина визначається нормами виборчого законодавства. Законодавець має визначити умови, найсприятливіші для вираження національної волі, і вказати осіб (виборців), на яких буде покладено відображення цієї волі. Ці умови, як зазначає Л. Дюгі, можуть змінюватись законодавцем.

Важливим у концепції Л. Дюгі є питання державного суверенітету та його співвідношення з національним суверенітетом. Для Л. Дюгі суверенітет виступає як наказ влади держави, яка складається з влади хотіти, влади повелівати та незалежної влади віддавати накази. Якщо держава, зазначає Л. Дюгі, це суб'єкт права, а його суверенітет як влада хотіти є суб'єктивне право, то вона тим самим належить до сфери права і стає, відповідно до вчення німецьких юристів, правовою державою. Своєю чергою, публічне об'єктивне право, як будь-яке об'єктивне право, являється сукупністю правових норм, що управляють волями, зокрема волею держави [3, с. 158].

Як вже зазначалося, нація виражає свою волю в організований спосіб через своїх виборців, або, як їх називає Л. Дюгі – “корпус громадян” (“корпус виборців”). Оскільки нація є носієм первинного суверенітету, то корпус громадян прямо виражає первинний суверенітет. Цей “вищий прямий орган” може реалізувати свою волю двома способами – безпосередньо або шляхом використання мандату, який передається представникам. Безпосереднє народовладдя, як його уявляв Ж.-Ж. Руссо, в умовах сучасної держави не може бути гарантією реалізації принципу народного суверенітету. Враховуючи розміри території та чисельність населення тогочасних держав, можливість безпосередньої народної законотворчості суттєво ускладнюється.

Однак, на відміну від А. Есмена, Л. Дюгі не є таким категоричним щодо можливості використання такої форми безпосередньої демократії як консультативний референдум. Останній може бути з користю використаний у процесі прийняття парламентом остаточного рішення щодо необхідності прийняття закону, стосовно якого думки депутатів розділилися. Проведення такого референдуму має засвідчити, якою мірою прийняття чи вотування закону відповідає національній волі. Л. Дюгі не заперечує теоретичну можливість проведення й імперативних референдумів щодо прийняття та внесення змін до конституції, які за своєю суттю відповідають принципу народного суверенітету. На його думку, втручання народу в законодавчу діяльність шляхом референдуму має безсумнівні тенденції до розширення. “Система референдуму, – зазначає вчений, – має наче двояку перевагу: вона забезпечує застосування демократичних принципів і створює протидію інколи занадто сміливим парламентським реформам” [3, с. 408].

Отже, референдум може бути лише доповненням, хоча і вагомим, до представницького правління. В сучасних політичних відносинах, зазначає французький юрист, ідея представництва

резюмується так – прояви політичної волі, які виходять від представницьких органів, мають ту саму силу і породжують ті самі наслідки, начебто вони безпосередньо виходили від нації. За умови представницького правління нація в особі корпусу виборців делегує своїм представникам мандат на здійснення владних повноважень. Відповідно до цього мандату депутат парламенту представляє інтереси всієї нації, а не лише тих виборців, які його обирали в окрузі. Л. Дюгі виступав критиком імперативного мандату та вважав його таким, що суперечить принципу народного суверенітету. Крім цього, відповідно до мандату суверенітет не може бути розподілений між членами парламенту. Лише парламент є суб'єктом права, який отримує мандат здійснювати суверенітет від імені народу.

Для того, щоб парламент повніше відображав інтереси нації, він повинен бути представлений двома палатами – палатою представників та сенатом. Палата представників має обиратися за пропорційною системою, яка, на переконання Л. Дюгі, найбільш повно відповідає принципу народного суверенітету, і бути представленою якомога більшою кількістю партій. Сенат повинен стати представництвом синдикатів. Система бікамералізму має забезпечити в одній палаті представництво індивідів, а в другій – соціальних груп або “професійне представництво”. Вчений вважав, що в сенаті повинні бути представлені різноманітні соціальні верстви, організовані в асоціації: “комунальні і сімейні групи, робітники, сільськогосподарські, промислові, наукові і навіть релігійні асоціації” [3, с. 474]. Професійне представництво не тільки не суперечить принципу національного суверенітету, а навпаки, є його логічним наслідком. Адже нація складається і з індивідів, і з соціальних груп.

Однак, вчений не виключає, що і за представницького правління влада може бути узурпована одним з його органів, і парламент [3, с. 942]. За такої ситуації нація може застосувати своє право на опір насильству, який може проявлятися і в пасивній, і в активній формі. Пасивний опір несправедливим законам чи діям влади є невід’ємним правом людини: “Закон, лише через те, що він закон, не являється абсолютною істиною. Вимагати від кожного безапеляційного виконання законів – означає бажати зробити народ рабами. Дотримання приписів закону є суспільною необхідністю; але кожен вільний оцінювати цінність закону і робити все, що він зможе, не застосовуючи насильство, щоб самоусунутися від виконання закону, який він вважає таким, що суперечить праву, а також і від виконання актів, які він вважає незаконними” [3; с. 952]. Вчений також припускає можливість активної протидії не правовим законам та діям державної влади у формі революції, у разі порушення основоположних прав людини. Однак, при цьому застерігає, що такі методи протидії необхідно застосовувати з великою обережністю та розумом, оскільки це пов’язано з величезною небезпекою.

У своїй концепції народного суверенітету Л. Дюгі по-новому дивиться на питання політичної легітимності. Політична влада не може легітимізувати себе своїм походженням, а лише тими діями, які вона вчиняє відповідно до норми права. Основною метою держави, як і створеного нею об’єктивного права – найбільш повно відобразити інтереси нації, реалізувати принцип народного суверенітету. На місце ідеї загальної волі Ж.-Ж. Руссо, Л. Дюгі ставить поняття загального інтересу, аби обґрунтувати легітимність влади. Згідно нової концепції закон вже не розглядається як вияв загальної волі, він безпосередньо утворюється формалізацією суспільного інтересу, який загальна воля має втілювати [4, с. 56].

Проблема національного (народного) суверенітету знайшла своє наукове оформлення в правовій концепції ще одного французького вченого юриста, декана Тулузького університету, автора праці “Основи публічного права” Моріса Оріу. Його по праву вважають одним з основоположників теорії інституціоналізму, згідно з якою суспільство є сукупністю великої кількості інститутів, як соціальних (держави, асоціації, торговельні спілки, профспілки, церква і т. д.) так і речових (систему юридичних норм), які являються основним інтегративним механізмом, що перетворює суспільство в націю – державу. Обидва види інститутів французький юрист охарактеризував як своєрідну ідеальну модель соціальних відносин. Різниця між ними проявляється у тому, що перші інкорпоровані в соціальні колективи, тоді як другі не мають власної організації і можуть використовуватися в межах будь яких об’єднань.

Основну увагу в теорії М. Оріу було приділено корпоративним інститутам, які є автономними утвореннями, що наділені спільними рисами: певною спрямовувальною ідеєю, суверенітетом влади,

сукупністю юридичних норм, які регулюють внутрішній порядок організації. Сама держава є найбільшим соціальним (корпоративним) інститутом, виникнення якого історично зумовлено появою писаного права та централізацією влади: “Держава є юридичною персоніфікацією нації, яка є результатом політичної, економічної та юридичної централізації елементів нації і має за мету реалізацію громадянського життя” [5, с. 294]. Вчений зазначає, що запропоноване визначення необхідно розглядати через призму основної цілі держави, якою є не стільки централізація влади, скільки забезпечення повноцінного розвитку громадянського суспільства. Державний режим повинен виступати гарантом політичної та економічної рівноваги всередині суспільства, залишаючись загальнонаціональним інститутом, тобто нейтральною посередницькою силою.

Концепцію національного суверенітету, яка суттєво відрізняється від вчення Ж.-Ж. Руссо, М. Оріу розглядає в контексті теорії новітньої конституційної держави. Національний суверенітет, як зазначає вчений є лише одним з видів суверенітету конституційної держави і лише у формі такої політичної організації він може бути реалізований. Іншими словами національний суверенітет – це результат якісної еволюції держави від надмірно централізованої (урядової) до конституційної. Останню характеризує наявність писаної конституції із закріпленими у ній принципами індивідуальної свободи та децентралізації влади.

Відповідно до ідей французького вченого, національний суверенітет – це один із видів суверенітету конституційної держави. Питання про суверенітет нації постає тоді, коли, з одного боку, виникає необхідність обмеження абсолютної влади уряду, а з другого боку – коли в суспільстві сформувався певний укладений порядок речей, якому державна влада повинна підкоритися. Державний суверенітет перетворюється в національний, завдяки трьом засобам – децентралізації та розподілу влади; появі писаної конституції; застосуванню доктрини прав людини.

Питання національного суверенітету М. Оріу розглядає не лише під кутом зору становлення та розвитку конституційної держави, але й в контексті тих негативних наслідків, які породила Французька революція, одним з яких було поширення в суспільстві ідеї демократії, яку вчений розуміє як безпосереднє народовладдя. Він протиставляє дві концепції – органічну національного суверенітету, яку й представляє, і демократичну (революційну) народного суверенітету, авторство якої належить Ж.-Ж. Руссо, яка за своєю суттю “антиорганічна” та “антикорпоративна”.

На відміну від А. Есмена та Л. Дюгі, які розглядали поняття “народного суверенітету” та “національного суверенітету” як тотожні, М. Оріу вказує на їхню суттєву відмінність, що впливають зі змісту понять “нація” та “народ”. Зокрема, нація – це високоорганізована соціальна група, яка поєднує в собі всі соціальні і політичні інститути, включаючи як політичну еліту та органи публічної влади, так і звичайних громадян та їх об’єднання. Крім цього, нація формується на основі принципу правопорядку. Натомість народ (demos) – це спільнота, в яку змішані всі верстви та класи і в якій відсутній правопорядок, вона не має стійкого політичного режиму, а її стратегічний вектор розвитку визначає воля більшості. Таке суспільне утворення є поверненням до первісного стадного стану.

М. Оріу виділяє три форми національного суверенітету: юридичний суверенітет встановленого правопорядку, політичний суверенітет представницьких органів влади та суверенітету підданства.

Юридичний суверенітет встановленого правопорядку практично реалізується через принципи “панування закону” та суверенітету писаної конституції. При цьому принцип панування закону слід розглядати з двох точок зору: як панування встановленого закону (законності) та панування встановлюваного закону. В першому випадку йдеться про закони, які прийняті органами влади і набули чинності, в другому – ті, які перебувають у процесі прийняття законодавчим органом, і тому належать до сфери представницького або політичного суверенітету.

Панування встановленого закону приводить до появи писаної конституції та суверенітету конституції. Поява конституції зумовлена необхідністю чіткої регламентації діяльності органів представницької влади. Якщо звичайне законодавство органи влади періодично можуть змінювати, то суверенітет конституції передбачає її безумовне виконання всіма суб’єктами правовідносин, і передусім чинною владою. І хоча внесення змін до конституції є також прерогативою представницьких органів, вона повинна бути достатньо складною і застосовуватися в особливих випадках.

Політичний суверенітет реалізується у формі суверенітету представницького правління, за умови включення до представницьких органів влади виборчого корпусу. Продовжуючи традицію Есмена та Дюгі, автор “Основ публічного права” виступає прихильником концепції представницької правління. Нацією є “організована сукупність громадян плюс обрані ними представницькі збори; виборці і їх представники становлять у ній одне ціле” [5, с. 589]. Однак, представницький орган є автономним у своїй діяльності і не повинен залежати від волі та настроїв простої більшості виборців, оскільки це несе в собі загрозу правопорядку та стабільності конституційного режиму. В зв'язку з цим він критикує революційну концепцію делегованого суверенітету і послідовно відстоює ідею про те, що представницьке правління повинно мати корпоративний характер і відображати професійні інтереси нації. Цьому має сприяти організація виборчого процесу і, зокрема, тип виборчої системи за якої відбуваються вибори. Оріу є прихильником загального виборчого права, однак яке реалізується на основі пропорційного та професійного представництва.

М. Оріу вважає, що до представницьких органів влади необхідно включити корпус виборців. Удосконалення виборчого законодавства призвело до перетворення виборців в єдине організоване ціле і відокремило від народу. Такому відокремленню великою мірою сприяли конституційні та парламентські звичаї, а також поява політичних партій. Виборчий корпус є одним цілим із парламентом і входить у механізм представницького правління. У будь-якому разі всі реформи виборчого права, якщо тільки вони будуть покращувати процедуру голосування, вестимуть до подальшого відділення голосування від народу. І так само як парламент, виборчий корпус лише представлятиме волю народу. При цьому виборчий корпус залишається автономним органом представництва, оскільки він не призначається в порядку визначеної процедури і здійснює свої функції відповідно до індивідуальних прав.

Суверенітет підданства реалізується поза межами державної влади всередині громадянського суспільства. Цю форму суверенітету М. Оріу ще називає індивідуальним суверенітетом, оскільки його метою є забезпечити особисті права та свободи. Не дивлячись на те, що він реалізується поза межами представницького правління, він передбачає тісну співпрацю суспільства та влади. Така форма національного суверенітету не суперечить природі суверенітету конституційної держави, яка передбачає цілісність та неподільність влади, оскільки передбачає процедуру самообмеження державної влади і особисті права та свободи є дієвим елементом цього механізму: “Необхідно виходити з тієї точки зору, що державний суверенітет не є необмеженою владою, а навпаки владою, яка обмежує себе, і що суверенітет підданства являється одним із засобів самообмеження” [5, с. 610].

Суверенітет підданства як одна з форм національного суверенітету безпосередньо стосується питання владно-правових відносин між державою та особою, а точніше панування та підкорення. Зокрема, індивід, перебуваючи в статусі громадянина (підданого) держави зобов'язаний виконувати накази суверенної державної влади, однак такий обов'язок заснований не лише на примусових діях, але й на авторитеті держави. Тобто, як зазначає М. Оріу, підданство ґрунтується на принципі часткової згоди на виконання владних наказів у силу їх визнання підданими справедливими. Володіючи індивідуальною свободою, особа має право погоджуватися чи не погоджуватися з наказами. Ця частина суверенітету підданства залежить від доброї волі підданого і передбачає, що він сам приймає владне рішення приєднуватися чи не приєднуватися до заходів влади, підкорятися чи не підкорятися несправедливим наказам.

За умови, якщо накази влади є несправедливими, піддані мають владу і право не підкоритися таким наказам. Однак, уточнює вчений, така відмова у виконанні наказів, можлива лише за умови, якщо їх несправедливість є доконаним фактом. Найменший сумнів з цього приводу тлумачиться на користь державної влади. І навіть спірні накази підлягають попередньому виконанню без будь-яких обговорень, які можливі лише після їх виконання. “Отож, – підсумовує М. Оріу, – піддані мають владу та право безпосередньо відмовитись у виконанні явно несправедливих наказів і мають право лише попередньо підкоритися наказам, справедливість яких їм видається спірною, при чому за ними залишається право подальшого оскарження” [5, с. 612].

М. Оріу одним із перших розглянув питання впливу громадянської свідомості (правосвідомості) або “громадянського духу” на суверенітет нації та держави. Відомо, як зазначає вчений, що держава, в якій існує національний суверенітет та демократія, не може вважатися

вільною без громадянського духу: “Громадянський дух – це загальний стан умів громадян, який дає їм свідомість їх суверенного підданства і створює в них рішучість здійснювати цей суверенітет в інтересах держави” [5, с. 615]. Отож, громадянський дух – це свідомість, стан розуму свідомого громадянина. Громадянина не слід ототожнювати з виборцем, оскільки: “виборець – агент представницької влади, а громадянин – вільний співпрацівник влади”.

Таким чином, наприкінці XIX– на початку XX століття в європейській правовій теорії сформувалася цілісна юридична концепція народного суверенітету, авторами якої по праву вважаються А. Есмен, Л. Дюгі та М. Оріу. Їхні правові погляди знайшли прихильників далеко за межами Франції, серед них і українські вчені дореволюційної доби (М. Драгоманов, Б. Кістяківський, С. Котляревський, М. Палієнко, С. Дністрянський, В. Старосольський) і заклали основи європейської моделі конституціоналізму. На відміну від концепції Ж.- Ж. Руссо, юридична концепція народного (національного) суверенітету мала більш практичне застосування, оскільки стосувалася конкретних форм організації та функціонування публічної влади.

Основні положення цієї концепції можна сформулювати так. По-перше, Народ (нація) є окремим суб’єктом правовідносин, який володіє первинним суверенітетом щодо інших видів суверенітету, включаючи державний. По-друге, народний (національний) суверенітет є одним із видів суверенітету конституційної держави, який реалізується через органи публічної влади. По-третє, найдієвішою формою реалізації суверенітету народу є загальні вибори, на основі яких формуються представницькі органи влади, які хоча і є частиною нації, залишаються автономними у процесі прийняття загальнонаціональних рішень. По-четверте, безпосереднє народовладдя, є ефективним доповненням представницького правління, лише у формі консультативного референдуму, який застосовується парламентом з метою вирішення спірних питань. По-п’яте, народний суверенітет включає право та владні повноваження народу чинити опір явно несправедливим законам чи діям державної влади і оскаржувати спірні акти держави в судовому порядку. По-шосте, державна влада не може легітимізувати себе своїм походженням, а лише тими діями, які вона вчинила відповідно до норми права. Основною метою держави, як і створеного нею об’єктивного права – найбільш повно відображати інтереси нації і організовувати політичну владу таким чином, щоб мінімізувати загрозу, того, що представники держави будуть діяти та приймати закони, які суперечать принципу верховенства прав та конституції.

1. Руссо Ж.-Ж. *Об общественном договоре, или Принципы политического права* / Ж.-Ж. Руссо / Политические сочинения : трактаты ; пер. с фр. – К. : Дух і Літера, 2000. – С. 153–284. 2. Эсмен А. *Общие основания конституционного права* / А. Эсмен ; пер. с фр. ; под ред. В. Дерюжинского. – СПб. : Издание О. Н. Поповой, 1897. – 357 с. 3. Дюги Л. *Конституционное право. Общая теория государства* / Л. Дюги; пер. А. Яценко, В. Краснокутского, Б. Сиромятникова ; предисл. П. Новгородцева. – М. : Типогр. Т-ва И. Д. Сытина, 1908. – 958 с. 4. Розанвалон П. *Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність* / П. Розанвалон; пер. з фр. Є. Марічева. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 287 с. 5. Оріу М. *Основы публичного права* / М. Оріу ; пер. с фр.; под ред. Е. Пашуканиса, Н. Челяпова. – М.: Издательство коммунистической академии, 1929. – 760 с.

REFERENCES

1. Russo Zh.-Zh. *Ob obshchestvennom dohovore, yly Pryntsypy polytycheskoho prava* [On the social contract, or the Principles of Political Law]. Kyiv, Dukh i Litera Publ, 2000, pp. 153–284. 2. Эсмен А. *Obshchye osnovaniya konstitutsyonnoho prava* [General grounds for constitutional law]. O. N. Popovoy Publ., 1897. 357 p. 3. Dyugy L. *Konstitutsyonnoe pravo. Obshchaya teoriya hosudarstva* [Constitutional law. General theory of the state]. Moscow, 1908. 958 p. 4. Rozanvalon P. *Demokratychna lehitymnist’. Bezstoronnist’, reflektynist’, nablyzhenist* [Democratic legitimist. Unilateralism, reflectivity, nablizhenist]. Kyiv, Dim “Kyievo-Mohylyans’ka akademiya” Publ., 2009, 287 p. 5. Oryu M. *Osnovy pablychnoho prava* [Public law fundamentals]. Moscow, Kommunistycheskoy akademyy Publ., 1929, 760 p.

Дата надходження: 26.10.2017 р.